

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ

Παρουσίαση στο Συνέδριο του Δελχί που οργάνωσε η Ουνέσκο και το Ινδικό Υπουργείο Πολιτισμού 9-10 Ιουλίου 2003 “Διάλογος Πολιτισμών: Αναζήτηση Νέων Προοπτικών” (Dialogue among civilizations: Quest for New Perspectives).

Ένα από τα πρώτα ρητά subhāṣitas που έμαθα όταν σπούδαζα ήταν ότι για το σοφό άνθρωπο vasudhaiva kutumbakam “ο κόσμος ολόκληρος είναι η οικογένειά μου”. Αυτό είναι πολύ όμοιο με το αρχαίο ελληνικό “Ανδρών επιφανών πάσα γη τάφος”: με άλλα λόγια ο εξαιρετος άνδρας δε χρειάζεται να πεθάνει και να ταφεί στην ίδια του την πατρίδα διότι η αληθινή του πατρίδα είναι ολόκληρος ο κόσμος.

Αυτά τα ρητά αφορούν σε σοφούς και διακεκριμένους ανθρώπους. Και είμαι σίγουρος πως σε όλες τις κουλτούρες θα έβρισκε κάποιος παρόμοιες ρήσεις. Για τους κοινούς ανθρώπους όμως, ακόμα και για φιλοσόφους όπως ο Αριστοτέλης η ανθρωπότητα είναι διαιρεμένη. Στην εποχή του Αριστοτέλη και νωρίτερα, υπήρχαν οι ανώτεροι πολιτισμένοι Έλληνες και οι κατώτεροι ξένοι που η γλώσσα τους και η κουλτούρα τους δεν ήταν ελληνική και η ομιλία τους ήταν βαρ- βαρ, εξού και η ονομασία “βάρβαρος”.

Στην αρχαία Ινδία επίσης υπήρχαν οι āryas, οι ευγενείς διγέννητοι και οι βάρβαροι ή mlecchas. Και οι Έλληνες και οι Ινδοί επέδειχναν μια εκπληκτική ανοχή: (απο)δέχονταν τους ξένους και τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Οι αρχαίοι Ινδοί ήταν πάντα έτοιμοι να αναγνωρίσουν μέσα στις άλλες θρησκείες τις δικές τους θεότητες και πεποιθήσεις: έτσι ο Ελληνικός Διόνυσος ήταν γι αυτούς ό,τι ο Shiva και η Παλλάς Αθηνά η Sarasvatī ή Durgā, κλπ (Διόδωρος Σικελιώτης). Αλλά και οι Έλληνες δεν ήταν διαφορετικοί. Δέχτηκαν και εκείνοι πλήρως τους Αιγυπτιακούς θεούς και άλλους από την Εγγύς Ανατολή, αναγνωρίζοντας ομοιότητες με τους δικούς τους θεούς, συμπεριλαμβανομένων κι εκείνων της Μινωικής εποχής (1500 π.Χ.). Στους Ελληνιστικούς χρόνους (300 π.Χ.) εμφανίστηκαν στον Ελληνικό κόσμο (ακόμα και στη Ν. Ιταλία) πολλοί ναοί αφιερωμένοι σε ξένες θεότητες. Οι Ρωμαίοι ήταν εξίσου ανεκτικοί: Η λατρεία της Αιγυπτιακής Ίσιδας ή του Περσικού Μίθρα ήταν ευρέως εξαπλωμένη: ο Μιθραϊσμός έφτασε ακόμα και τις Ρωμαϊκές αποικίες της Βρεταννίας. Οι διωγμοί των Χριστιανών ήταν στην πραγματικότητα πολιτικοί και όχι θρησκευτικοί.

Αλλά σε όλους τους χρόνους υπήρχε πάντοτε αυτός ο διαχωρισμός μεταξύ “ημών, του πολιτισμένου λαού” και των άλλων, των βαρβάρων ξένων. Ο Αριστοτέλης διαφώνησε με τον πρώην μαθητή του τον Αλέξανδρο, ο οποίος, ως μεγάλος κατακτητής που έγινε αργότερα, επέτρεψε στα ξένα έθνη να διατηρήσουν τον πολιτισμό τους και ακόμα ενθάρρυνε τους γάμους μεταξύ Ελλήνων και γηγενών.

Οι δύο τάσεις, ανοχή και προκατάληψη, συνεχίζουν μέχρι σήμερα και ο κόσμος μας είναι θρυμματισμένος σε πολλά και διαφορετικά κομμάτια, συχνά εκθρικά και αλληλοσυγκρουόμενα. Επιπρόσθετα, στις μέρες μας, όπως σε παλιότερους καιρούς, βλέπουμε ότι η φιλοδοξία και η οικονομική απληστία υποδαυλίζουν την επιδίωξη κυριαρχίας και προκαλούν συγκρούσεις και αιματοχυσίες. Δεν είναι μόνο οι επιχειρηματίες ή τα Συνδικάτα που επιζητούν όλο και περισσότερο έσοδα και πλούτο. Όλοι πάσχουμε απ’ αυτό. Συχνά συλλαμβάνω το νου μου να συλλογίζεται ονειροπόλα και να αφήνεται αυτάρεσκα σε σχέδια για το πώς θα εξασφαλίσει ένα μεγαλύτερο εισόδημα. Ένας πλούσιος μαθητής μου εξομολογήθηκε κάποτε ότι του αρέσει να αποκτά όλο και πιο πολλά χρήματα. Είναι σαν ένα μικρόβιο που δε θ’ αφήσει κάποιον να αναπαυθεί ακόμα κι αν έχει περισσότερο πλούτο απ’ ό,τι μπορεί να φανταστεί. Έπειτα, η φιλοδοξία δεν πλήττει μόνο τους πολιτικούς, απ’ όσο μπορώ να διακρίνω. Ο καθένας μας μοιάζει να θέλει να έχει κάποιο είδος εξουσίας και ελέγχου πάνω στους άλλους – άντρες πάνω στις γυναίκες τους, γυναίκες πάνω στους άντρες τους, ακόμα και μαθητές πάνω στους δασκάλους τους. Στον κόσμο των σπορ δε μπορεί να μην παρατηρήσει κάποιος πώς κραδαίνουν οι αντίπαλοι τη σφιγμένη γροθιά τους όταν κερδίζουν έναν πόντο ή αναφωνούν θυμωμένα όταν τον χάνουν. Δυστυχώς, είναι ανύπαρκτη η ευγένεια πνεύματος. Ενδιαφέρει μόνο το χρήμα και η φήμη του σπαρ.

Προφανώς δεν είμαστε σοφοί. Ακόμα κι εμείς, οι λόγιοι, δεν είμαστε αναγκαστικά τέτοιοι. Σύμφωνα με το Δημόκριτο, τον πρώτο “ατομικό” αρχαίο Έλληνα φυσικό “Πολλοί πολυμαθείς δεν έχουν ευφύια ...” (Απόσπασμα 64). Πράγματι, συκοφαντία και πισωμαχαιρώματα είναι κοινά χαρακτηριστικά του ακαδημαϊκού κόσμου. Έτσι δεχόμαστε αρκετά εύκολα ξένους με τη θρησκεία και την κουλτούρα τους – αλλά όταν η δική μας χώρα ή κουλτούρα, τα ήθη και τα έθιμά μας επικρίνονται, όταν τα οικονομικά μας συμφέροντα απειλούνται, όταν οι φιλοδοξίες και οι επιθυμίες μας παρεμποδίζονται, όταν η πραγματική ή φανταστική σπουδαιότητά μας αμφισβητείται – τότε η γαλήνη μας καταρρέει. Η ανεκτικότητά μας είναι ισχνή και εύθραυστη. Ο Χριστιανισμός προσφέρει μια άλλη σχετική περίπτωση. Ο Χριστός δίδαξε ν’ αγαπάμε τον πλησίον μας όπως τον εαυτό μας, ότι δεν πρέπει να κάνουμε στους άλλους αυτό που δε θέλουμε οι άλλοι να κάνουν σε μας και ότι, αν μας χτυπήσουν στο ένα μάγουλο, να στρέψουμε και το άλλο. Όμως, δεν ξέρω κανέναν Χριστιανό – συμπεριλαμβανομένου και του εαυτού μου – που να συμπεριφέρεται με αυτόν τον τρόπο. Πώς θα ήταν άραγε δυνατόν να μάθουμε να συμπεριφερόμαστε με αυτόν τον τρόπο;

Σίγουρα ο στόχος της εκπαίδευσης θα 'πρεπε να είναι αυτός. Όλες οι αρετές μας είναι ευάλωτες και εύθραυστες. Η επιστημονική έρευνα, η τεχνολογία και η προπαρασκευή επαγγελματικών στελεχών προχωρούν πολύ γρήγορα. Αλλά το ίδιο γρήγορα αναπτύσσονται η εγκληματικότητα και η ωμή βία – η εφιαλτική τρομοκρατία, οι ψυχωπικοί φόνοι, τα δολοφονικά ναρκωτικά, η κακομεταχείριση παιδιών, το λαθρεμπόριο, η ληστεία και κάθε είδους εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο και βέβαια, η παρανοϊκή μόλυνση του περιβάλλοντος. Η απάτη και το έγκλημα λειτουργούν σε ευρεία κλίμακα, παγκόσμια, κάτω από ένα λεπτό επίστρωμα νομιμότητας. Ακόμα και η αναγκαιότητα για έκδοση βίζας είναι ένα επιπλέον ενοχλητικό παράδειγμα των διαιρέσεων και των περιπλοκών στον κόσμο μας, παρά τις προηγμένες επικοινωνίες, την παγκοσμιοποίηση και τα παρόμοια.

Υπάρχει, πιστεύω, κάτι σοβαρά ελαττωματικό σε όλα τα εκπαιδευτικά μας συστήματα. Χωρίς αμφιβολία, παράγουν ικανούς επιστήμονες, τεχνικούς, καλλιτέχνες, διοικητές επιχειρήσεων κλπ. Δημιουργούν όμως, καλά ανθρώπινα πλάσματα, έντιμα και φιλαλήθη, που δεν παραδίδονται στην οργή και στη βία ή στο φόβο και στο άγχος, στον πανικό και στην κατάθλιψη; Εκατομμύρια άνθρωποι στη Δύση ζούν με υπνωτικά χάπια και αντικαταθλιπτικά· εκατομμύρια είναι έγκλειστοι στη φυλακή.

Η δημιουργία του καλού χαρακτήρα, του καλού πολίτη και του καλού υγιούς ανθρώπου ήταν η εργασία της Ηθικής. Σήμερα η εκπαίδευση προσαρμόζεται στις επιστήμες και στα επαγγέλματα και βέβαια έτσι πρέπει να είναι. Αυτή σίγουρα θα δημιουργήσει ικανούς λόγιους, επιστήμονες, γιατρούς, δικηγόρους, προγραμματιστές κομπιούτερ (Η/Υ), οικονομολόγους και ό,τι άλλο. Αλλά αυτοί δεν είναι απαραίτητα και καλοί πολίτες, έντιμοι, φιλαλήθεις, υγιείς, σταθεροί στις αντιξοότητες ή στις επιτυχίες, που να νοιάζονται για τους άλλους. Η Ηθική περιορίζεται σε δημοσιεύσεις στις βιβλιοθήκες και σε ακαδημαϊκές συζητήσεις.

Σε παλιότερους καιρούς ο γιος μάθαινε το επάγγελμα από τον πατέρα του – ιατρική, εμπόριο, γλυπτική, ξυλουργική εργασία και ό,τι άλλο. Η κόρη παντρευόταν και ο σύζυγος της αναλάμβανε τη φροντίδα της. Η εκπαίδευση συνίστατο στη διαμόρφωση καλού χαρακτήρα, έναν “υγιή νου σε ένα υγιές σώμα”. Και αυτό πραγματοποιείτο μέσω σωστής ηθικής αγωγής με έμφαση στην εκτέλεση των καθηκόντων. Έτσι ήταν τα πράγματα στην Αρχαία Ελλάδα, στην Ινδία και στην Κίνα. Οι πληθυσμοί αυξήθηκαν υπερβολικά έκτοτε· οι ιδέες και οι κοινωνικές συνθήκες άλλαξαν σημαντικά. Είναι όμως τόσο ριζικές αυτές οι αλλαγές ώστε να καταστήσουν την αποτελεσματική διδασκαλία της Ηθικής περιττή;

Στην αρχαία Ινδία η ηθική διδασκαλία συνοψιζόταν σε πέντε απλούς κανόνες ή καθήκοντα: ahimsā “αβλάβεια”, satya “αλήθεια”, asteya “μη κλοπή”, brahmacarya “εγκράτεια ή αγνότητα”, aparigraha “λιπότητα ή μη σώρευση αγαθών” (Yoga Sūtra II, 30). Με άλλα λόγια, ο άνθρωπος δεν κάνει τίποτα που να βλάπτει τους άλλους· λέει την αλήθεια· δεν παίρνει αυτό που ανήκει σε άλλον· διατηρεί τα πράγματα σε αγνή μορφή, δηλαδή τις σχέσεις του, τα πράγματα που προσφέρει, τα κίνητρά του, τις αξίες του· τέλος, ο άνθρωπος δε συσσωρεύει περισσότερα αγαθά απ’ όσα χρειάζεται.

Παρόμοιες παραινέσεις βρίσκονται και στο Ισλάμ αφού αυτή η θρησκεία υιοθέτησε τη διδασκαλία του Μωϋσή και του Χριστού. Βρίσκονται επίσης στην Αρχαία Αίγυπτο και στην Ελλάδα. Ο Πλάτωνας – για παράδειγμα – δίδασκε ότι ο άνθρωπος πρέπει να αναζητεί την αλήθεια πάνω από οτιδήποτε άλλο, να αποδίδει το προσήκον παντού και έτσι να εκτελεί το καθήκον του και να είναι δίκαιος (*Πολιτεία* 331E, 433B). Και, καθόλου παράξενο, οι ίδιες εντολές βρίσκονται στο Μωσαϊκό κώδικα των Εβραίων: *Ὁὐ φονεύσεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις, οὐ κλέψεις, οὐ μοιχεύσεις* – χωρίς αυτό να περιορίζεται στις σεξουαλικές σχέσεις ως συνήθως εκλαμβάνεται – *οὐκ ἐπιθυμήσεις ὅσα τῶ πλησίον σου ἐστί.*

Η μωσαϊκή εντολή “οὐκ ἐπιθυμήσεις” είναι η τελευταία από τις περίφημες δέκα εντολές και πηγαίνει στην καρδιά του ζητήματος. Διότι, όπως είναι γνωστό, αυτή η επιθυμία, – δηλ. η εγωιστική επιδίωξη – είναι η ρίζα όλων των προβλημάτων. Έτσι, όλες οι αρχαίες διδασκαλίες κατάνυθναν την προσοχή και την προσπάθεια προς τη συγκράτηση. Ο Αιγύπτιος σοφός Ptah-hotep, κάπου πριν το 2000 π.Χ. έδινε τη συμβουλή ότι “για να είσαι ελεύθερος από το κακό δεν πρέπει να επιθυμείς”. Διότι αυτή η επιθυμία μας κάνει όλους να αγνοούμε τα φυσικά μέτρα και τους νόμους του σύμπαντος με σκοπό να κερδίσουμε κάποιο πλεονέκτημα για τον εαυτό μας ή τους δικούς μας ανθρώπους – πολιτική εξουσία, ιδιοκτησία γης, έλεγχο στα μέσα επικοινωνίας κλπ.

Η Βεδική παράδοση αναγνωρίζει δύο τύπους επιθυμίας. Ο Ādi Sankara, ο μεγάλος εκείνος πνευματικός ηγέτης που επανεδραίωσε το αρχαίο βεδικό όραμα, έλεγε “Είναι ο άνεμος της επιθυμίας που φέρνει το σκοτεινό σύννεφο της άγνοιας· αλλά είναι επίσης ο άνεμος της επιθυμίας που θα βοηθήσει να διαλυθεί αυτό κάτω από το φως της γνώσης”.

Σύμφωνα με κάποιο άλλο αρχαίο βεδικό κείμενο, το Nāsadiya Sūkta, που είναι γνωστό ως Ύμνος της Δημιουργίας(*RV X, 129*), η επιθυμία είναι ο πρώτος σπόρος του νου και ως εκ τούτου πανίσχυρος: κατευθύνει και διαμορφώνει όλες μας τις πράξεις. Έτσι η Īśāvasya Ουπανισάδα διδάσκει mā gr̥dhaḥ “μην επιθυμείς” και η Kaṭha Ουπανισάδα λέει: οι ανόητοι ακολουθούν επιθυμίες και έτσι παγιδεύονται στο παντού απλωμένο δίκτυο του θανάτου: ο σοφός όμως που γεύθηκε την αθανασία δεν ψάχνει για το αιώνιο ανάμεσα σε πράγματα παροδικά (*KU II, 1, 2*). Αυτοί οι σοφοί στρέφονται προς την αντίθετη κατεύθυνση επιθυμώντας το Αμετάβλητο. Σφάλλουν οι

Ουπανισάδες; Σφάλλει ο Saṅkara; Μερικοί θάλεγγαν “ναι”, μερικοί “όχι” και κάποιοι άλλοι “δεν ξέρω”.

Στη Δύση, στην Ελλάδα, ο Πλάτωνας διδασκε εν πολλοίς τα ίδια πράγματα. Υπάρχουν υπερβολικές και ακρείαστες επιθυμίες για πολλά είδη τροφής (ποτά, ρούχα κλπ) που οδηγούν τους ανθρώπους και την κοινωνία στην επιδείνωση των συνθηκών και τελικά στο χαμό (*Πολιτεία* 559 Dff). Αλλά υπάρχουν επίσης και καλές και αγαθές επιθυμίες (*Πολιτεία* 561 C) που οδηγούν σε ένα μετρημένο, ενάρετο και υγιή τρόπο ζωής και σε πνευματική αρετή (*Νόμοι* 732 Eff). Στο κάτω-κάτω η φιλοσοφία “η αγάπη για τη σοφία” είναι μια τέτοια ευγενής επιθυμία. Ο Αριστοτέλης ακολουθεί τον πρώην δάσκαλό του και εδραιώνοντας τη “μεσότητα” των αρετών, ηθικών και νοητικών, λέει σχεδόν τα ίδια πράγματα. Ο Πλάτωνας όμως δίνει επίσης την αποκαλυπτική εικόνα της ψυχής ως άρμα με το λογισμό ως αμαξηλάτη, τις καλές επιθυμίες ως το λευκό υπάκουο άλογο και τις ακατάπαυστες επιθυμίες και συνήθειες ως το σκοτεινό, άγριο άλογο που σύρει ολόκληρη την ψυχή στο κατώτερο υλικό επίπεδο ύπαρξης (*Φαίδρος* 246 ff). Στην Άπω Ανατολή, ο Κινέζος σοφός Lao Tse διδασκε “Περιορίστε τον εγωισμό και τις επιθυμίες” (*Tao Te Ching* 19). Σφάλλει και ο Lao Tse και ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης; Σφάλλουν τόσο άλλοι στοχαστές στην Ανατολή και Δύση ;

Η Ινδική *Katha Uṛ* χρησιμοποιεί επίσης την εικόνα της άμαξας (I, 3, 3 ff) με περισσότερες λεπτομέρειες απ’ ότι στον Πλάτωνα, περιλαμβάνοντας τον *rathin* “τον κύριο της άμαξας” που είναι ο υπέρτατος Εαυτός, ο *Atman*. Όμως και εδώ, το πρόσωπο κλειδί είναι ο οδηγός, ο *sārathi*, που αντιπροσωπεύει την buddhi, το λογισμό ή την ανώτερη διάνοια, προικισμένη με γνώση και διάκριση. Και στις δυο εικόνες αν ο αμαξηλάτης είναι δυνατός και σταθερός, το ταξίδι θα είναι ήσυχο και προς τη σωστή κατεύθυνση – διαφορετικά όχι. Οι επιθυμίες πρέπει να υποταχθούν στη ρύθμιση του λογισμού.

Κατά τον Πλάτωνα, η εκπαίδευση θα πρέπει να στοχεύει με ακρίβεια στο να δυναμώσει ο οδηγός. Για τον Αθηναίο φιλόσοφο, η εκπαίδευση θα πρέπει να ξεκινά όσο το δυνατόν νωρίτερα. Οι ίδιοι οι γονείς θα πρέπει να το επιθυμούν αυτό και να συνεργάζονται. Η εκπαίδευση δε συνίσταται τόσο σε γνώσεις και πληροφορίες που πρέπει να μπου στο νου αλλά μάλλον στην έμφυτη δύναμη και γνώση που πρέπει να αναδυθούν μέσα από το παιδί (*Πολιτεία* 518 C). Για εκείνον, όπως και για τον Αριστοτέλη (παρά τις διαφωνίες και διαφορές του τελευταίου σε άλλα θέματα) η εκπαίδευση απομακρύνει την κακία και καλλιεργεί την αρετή αλλά επίσης επιφέρει και την “κάθαρση”, την εξάγνιση που ελευθερώνει την ψυχή από το πλήθος των επιθυμιών που δένουν τον άνθρωπο σε ανόπτες, χοντρές υλικές επιδιώξεις. Μάθηση είναι απλά αναθύμηση (*Φαίδων* 72 E), αφού η ψυχή ή ο λογιζόμενος νους κατέχει ήδη όλη την αναγκαία γνώση. Ο Λάο Τσε λέει στο ίδιο πνεύμα: “ Ένας άνθρωπος μπορεί να γνωρίσει ολόκληρο τον κόσμο χωρίς να βγει έξω από την πόρτα του σπιτιού του,, να δει το δρόμο του παραδείσου χωρίς να κοιτάξει έξω από το παράθυρό του. Όσο πιο μακριά τρέχει κυνηγώντας τη γνώση, τόσο λιγότερα γνωρίζει” (*Tao* 47). Είπε ακόμα ο Λάο Τσε ότι όλη η αληθινή γνώση βρίσκεται στη φύση του κάθε ανθρώπου.

Αυτή η ιδέα υπήρξε πολύ ισχυρή κατά την αρχαιότητα και μας κοιτά προκλητικά μέσα από την αγγλική λέξη education. Η λέξη προέρχεται από τη λατινική educare ή educere, η έννοια των οποίων είναι “ανασύρω, τραβώ ή οδηγώ έξω από” (ex-duc-). Αυτό που εν προκειμένω ανασύρεται έξω είναι η έμφυτη γνώση. Και βέβαια χρειάζονται δάσκαλοι-εκπαιδευτές που να ενδιαφέρονται να το κάνουν.

Στη Βεδική παράδοση η εκπαίδευση σε ένα αρχικό στάδιο επιζητούσε τη συγκράτηση των επιθυμιών, την ενθάρρυνση της ενάρετης συμπεριφοράς, την αβλάβεια, την αποχή από κακές πράξεις, την απαντοχή, την απόσπασση και φυσικά την εκτέλεση των καθηκόντων όπως ορίζονται από το dharma του κάθε ανθρώπου, ως άτομο, ως μέλος οικογένειας, ως μέλος κοινωνίας, ως άνθρωπο ον και ως πολίτης του σύμπαντος (5 απόψεις). Έτσι ενδυνάμωνε τη buddhi ούτως ώστε να μπορέσει να αφήσει τον ατομικό κύκλο (vyasṭi) όπου το μόνο σημείο αναφοράς είναι το εγώ του ανθρώπου. Μετά να διευρυνθεί έξω από τον κύκλο της οικογένειας (kula) όπου μόνο οι συγγενείς και οι φίλοι μετράνε. Μετά πάλι έξω από τον κύκλο jāti, δηλαδή τη φυλή ή την κοινωνία (μέσα στην οποία ζει και εργάζεται ο άνθρωπος) και στη συνέχεια για τον ακόμα ευρύτερο κύκλο του κόσμου (loka) έως ότου τελικά να ξανοικτεί στη Samaṣṭi, δηλαδή σε ολόκληρο το σύμπαν (εδώ έχουμε ξανά τις 5 απόψεις). Είναι φανερό ότι μόνο ο νους που περιλαμβάνει τουλάχιστον το τέταρτο στάδιο της διευρυνμένης buddhi, τον κύκλο loka, όλη την ανθρωπότητα, μπορεί να είναι πράγματι ανεκπικός. Αληθινά σοφός θα ήτανε ο νους που θα περιελάμβανε τη Samaṣṭi διότι μόνο τότε θα κατανοούσε τις πρώτες Αιτίες. Και σύμφωνα με τους αρχαίους Διδασκάλους, η γνώση της Samaṣṭi είναι μέσα στην ίδια τη φύση του ανθρώπου.

Ο Αριστοτέλης γράφει ότι ενώ οι πολιτικές και στρατιωτικές ενασχολήσεις έχουν σπουδαιότητα, η ανώτερη δραστηριότητα του νου είναι στοχαστική, δηλαδή να διαλογίζεται και να αναπαύεται στην Πρώτη Αιτία . Κατά συνέπεια, όντας άνθρωποι και θνητοί, δεν πρέπει να σκεπτόμαστε μόνο τα ανθρώπινα και φθαρτά πράγματα αλλά θα πρέπει να προσπαθούμε να είμαστε σαν τους αθάνατους, ζώντας με την κάλλιστη και ύψιστη άποψη της φύσης μας που είναι ο Λογισμός. Αν δε ζούμε σύμφωνα με το Λογισμό, δε ζούμε σαν ανθρώπινα όντα αλλά σαν άλλα πλάσματα – φυτά ή ζώα (*Ηθικά* 1177b 15ff). Κατά τον Αριστοτέλη, ελευθερία δεν είναι το να κάνει κάποιος ό,τι του αρέσει: κάτι τέτοιο διαφθείρει και το άτομο και την κοινωνία (*Πολιτικά* 1301b 29).

Πώς ανέπτυσσαν τη buddhi, τη δύναμη του λογισμού, οι μαθητές των Ουπανισάδων και του Πλάτωνα; Πώς μεταφράζονταν οι καλές ιδέες και αρχές σε ουσιαστικές και καρποφόρες πρακτικές; Η κανονική διδασκαλία είναι προφανώς αναγκαία, όπως επίσης η παρουσία ανθρώπων με σταθερό, καλό χαρακτήρα, αφού τα παιδιά μαθαίνουν ευκολότερα με μίμηση. Αλλά ακόμα πιο σημαντική είναι η ειδική ενέργεια που απαιτείται. Διαφορετικά ο οποιοσδήποτε θα ήταν σε θέση να επιτελέσει αυτή τη μεταμόρφωση. Η πρακτική που συναντάμε στη Βεδική Παράδοση (Yoga και Vedānta) και στο Βουδισμό είναι μια μορφή διαλογισμού που παρέχει μια πολύ λεπτή ενέργεια, μη διαθέσιμη υπό κανονικές συνθήκες στον άνθρωπο. Ο Σωκρατικός κύκλος είχε μια παρόμοια πρακτική όπως και άλλες σχολές πριν από αυτούς: είναι αυτό που κάποτε ονομάζεται “εν-κοίμηση”, μέσω της οποίας η ψυχή ή ο νους αποσύρεται από τις αισθήσεις και τα αντικείμενά τους και αναπάυεται στο βασίλειο της ησυχίας, του Αμετάβλητου, του “όντος αεί” της αληθινής φύσης. Αυτό δεν είναι δύσκολο αλλά απαιτεί τακτική, πειθαρχημένη πρακτική – αν η ενέργεια είναι να έρθει από τα σιωπηλά βάθη ή ύψη του νου. Λόγια ή σκέψεις περί αυτού δε θα το επιτύχουν. Αλλά σε αυτό το σημείο είναι καλύτερα να σωπάσω κι εγώ. Είπα αρκετά. Ο Έλληνας φυσικός φιλόσοφος Θαλής συνήθιζε να λέει ότι το δυσκολότερο πράγμα στον κόσμο είναι να γνωρίζεις τον εαυτό σου κι όταν τον ρωτούσαν για το ευκολότερο, απαντούσε “Να δίνεις συμβουλές σε άλλους”.

Πιστεύω ότι αναγνωρίζουμε αμέσως και τα δύο. Γι αυτό δεν κάνω υποδείξεις. Θέτω μόνο ερωτήματα και παρατηρήσεις από την ίδια μου την εμπειρία, κάποιου που έχει διδάξει εδώ και περίπου 40 χρόνια σε όλες τις ηλικίες από 5 - 50 ετών διαφορετικά θέματα όπως Φιλοσοφία, Οικονομία, συγκριτικές μελέτες μεταξύ δυτικής και ανατολικής κουλτούρας, μοντέρνες και αρχαίες γλώσσες και ακόμα αυτή την ίδια την πρακτική του Διαλογισμού. Η συμβουλή θα πρέπει να έρθει από κάποιον σοφότερο από μένα.

N.Καζάνας, Όμιλος Μελετών (Αθήνα, Ελλάδα).